

Kulturrådet

Dato: 03.05.2021

Vår ref: 20/03477-3

Deres ref:

Innspill til samisk immateriell kulturarv periodisk rapport UNESCO

Samisk kirkeråd takker for muligheten til å komme med innspill til Kulturrådets rapportering til UNESCO om Norges arbeid med implementeringen av konvensjonen om vern av den immaterielle kulturarven.

Innledning

Den norske kirke har en lang historie som forvalter av både materiell og immateriell kulturarv. Etter at Den norske kirke gjennom den nye trossamfunnsloven ikke lenger er en statskirke, tar kirken et større ansvar for sin egen kulturarv. Deler av ansvarsområdet er dessuten delegert fra departementet til kirken selv gjennom kirkeordningen, som erstatter den tidligere Kirkeloven, og det nye kirkerundskrivet (Rundskriv Q-06/2020). I denne forbindelse ba Kirkerådet i sak 64/18 om at det utarbeides en nasjonal kirkelig kulturarvstrategi for behandling i Kirkemøtet i 2021. I behandlingen av kulturarvstrategien, i sak KR 59/20, vedtok Kirkerådet at kirken skal styrke sin kompetanse på urfolks og nasjonale minoriteters kirkelige kulturarv. Arbeidet med å øke kompetansen ses også som en del av å sikre kirkens deltakelse i sannhets- og forsoningsprosessene i Sápmi.

Den norske kirke er opptatt av at målet ikke bare kan være å sikre og bevare den kirkelige kulturarven. Denne arven må utvikles, brukes og levede gjøres slik at den blir en aktiv ressurs i kirke og samfunn. Den kunnskapen og de opplevelsene som slik genereres, tilfører det samiske samfunn og kirke en merverdi. For kirkens del settes medlemmenes trospraksiser og deres fortolkninger av den kristne tro og lære inn i en større sammenheng. Den kirkelige kulturarven gir kunnskap om hvordan kristen tro og fortolkning har materialisert seg på ulikt vis, for eksempel i kunst og håndverk. Sørsamisk ornamentikk / tjaalehtjimmie er samisk immateriell kunnskap på som er en kilde til identitet med forankring i historien. Den videreføres fra generasjon til generasjon som tradisjon og samisk estetikk.

Kort historikk

Den kristne kulturarven er en del av samisk kulturarv. Samer i Norden kom i kontakt med kirken og kristendommen allerede i middelalderen, da mange ble døpt. Fortsatt i dag ser vi påvirkning fra katolsk kristendom i samers materielle og immaterielle kulturarv, slik som smykker med Maria-symbolikk, jomfru Marias sterke stilling, velsignelsespraksiser, og korstegn. Likevel er det mye vi ikke vet om samers forhold til kristendommen verken i

katolsk tid eller i etterreformatorisk tid, og her behøves det mer forskning. Til dels ble kristne elementer inkludert i den tradisjonelle samiske religionen (eksempler: treenigheten, helgener, skjærsilden og helvete), til dels ser det ut til å ha utviklet seg en samisk form for kristendom med den samiske virkelighetsforståelsen som en grunnpilar, der det for eksempel var akseptert at man rådspurte noaidi (religiøs spesialist) samtidig som man var kristen. På 1600- og 1700-tallet ble det satt i gang tiltak fra både svenske og dansk-norske myndigheters side, for å omvende samene til luthersk kristendom. Også samer ble engasjert i dette arbeidet, som prester (særlig svensk side), lærere og oversettere. Her finner man noen av røttene til læstadianismen, Nordkalottens store vekkelsesbevegelse, da Lars Levi Læstadius var etterkommer etter både samiske og svenske prester i Lappmark. Denne pietistisk-lutherske vekkelsesbevegelsen spredte seg raskt til norsk side, der den særlig fikk oppslutning blant lulesamer, nordsamer og kvener. Læstadianismen har blitt betraktet som en protest mot fornorskningspolitikken, der også kirken inngikk i det programmet som hadde som mål å frata samene sitt kulturelle særpreg. Til tross for forskningspolitikken har en rekke religiøse praksiser og tradisjoner overlevd til vår tid. Det er ikke alltid selvklart hvor den enkelte praksis eller tradisjon har sitt opphav, i luthersk/læstadiansk, katolsk, eller kanskje ortodoks kristendom, eller i samisk religion/virkelighetsforståelse før møtet med kristendommen. Samisk religion og kristendommen levde både side og om side, og som hybride varianter (slik jo all religion i virkeligheten er), i flere hundre år, noe våre dagers åndelig kulturarv er preget av.

På samme måte som språk og håndverkstradisjoner har videreføring av den immaterielle religiøse kulturarven mellom generasjonene tradisjonelt skjedd i dagliglivet (muntlig og praktisk), ved siden av i kirken og på forsamling. Mange av tradisjonene har oppstått og blitt videreført over generasjonene i den private sfæren utenfor den offisielle kirken. Noen har en tydeligere forankring til læstadianismen, mens andre ikke har det. Samtidig bør det understrekes at samiske bøker (salmebøker, katekismer, postiller, bibler) er en del av den materielle kristne/kirkelige kulturarven. De første bøkene på samisk kom ut Sverige på 1600-tallet og i Norge på 1700-tallet.

Samisk kirkeråd vil her trekke frem tre eksempler på kristne samiske praksiser som er en del av den samiske immaterielle kulturarven. Listen er ikke uttømmende, eksemplene er tatt med for å vise noen utfordringer med tanke på bevaring, videreføring og styrking av den samiske immaterielle kulturarven.

1. Samisk salmesang

Den samiske salmesangen har klare særtrekk som kan være vanskelige å beskrive for utenforstående, på lik linje med annen sang blant urfolk. Det finnes få upartiske skildringer fra eldre tid, slik at man i hovedsak må filtrere bort avsenderens fordommer og intensjoner for å kunne ane bare et lite glimt av musikken som ligger bak.

Den samiske religiøse sangen er godt samstemt med den læstadianske salmesangen. Men også i Sápmi vil man kunne oppleve salmesangen på svært forskjellig vis alt etter som hvor man befinner seg.

Språket er selvsagt den viktigste forskjellen. Språket gir karakter, identitet og personlighet til vår samiske fellessang. Det er bestemmende for salmesangens særtrekk. Det samiske språkets egenart påvirker kjente salmetoner fra europeisk tradisjon. Frasering og uttrykk kommer som en konsekvens av språkets nyanser. Dermed oppstår det varianter av de kjente salmemelodiene som har vært i bruk i flere hundre år i Europa.

Stemmebruken i den samiske tradisjonssangen påvirker sangstilen. Den er mer lukket og preget av bryst- og halsklang og kan karakteriseres som noe mer nasal (klangrik) enn en

mer nøytral hodeklang som vi finner i den vestlige sangtradisjonen. På et generelt grunnlag kan man si at den klassiske vokaltradisjonen søker en mer åpen klang mens tradisjonell urfolkssang har en mer lukket klang.

Et annet særtrekk er bruken av antesipasjoner. En melodi får automatisk tilført antesipasjoner; det vil si at den neste meloditonen tas litt før slaget og som en ekstra tone før hovedtonen. Dette skjer ved store og små sprang. Det finnes ulike tradisjoner for dette. For noen salmers vedkommende kan bruken av antesipasjon komme i konflikt med harmoniene, mens det i andre salmer oppstår naturlig harmoni når ulike tradisjoner møtes. Samtidig brukes det mer glissandi mellom tonene; det vil si den glidende gangen mellom notene. Glissandi og antesipasjoner blir mer framtrедende når salmene synges i et sakte tempo. Se ellers kommentar om notasjon av antesipasjoner under. Forsiringer forekommer i form av små triller (praller, mordenter) som tas før slaget og fra hovedtonen.

I det nordsamiske området er det en tendens til sterkere ornamentering blant samer i innlandet enn blant sjøsamer enn ute ved kysten.

Ved lange strofer puster man etter behov. Slik det er naturlig for pusten, slik synges det. Det er jo tid til det når det synges langsomt.

Salmesangen har ofte vært ledet av en forsanger. Et særtrekk er også den egenskapen en syngende forsamling har til å bevege seg helt likt i unisone strofer, men med både en fortropp og en hale av enkeltstemmer som sonderer tempoet opp eller ned.

Samisk kirkeråd har siden 2016 arbeidet med å utvikle en spillebok(koralbok). Et viktig mål med boken er å legge til rette for at organister i menigheter kan bidra til å ivareta den nordsamiske salmesangtradisjonen. Det er også ønskelig at spilleboken skal bidra til at den karakteristiske forsangertradisjonen ivaretas; – at menigheten leder salmesangen og at orgelet akkompagnerer. I forbindelse med dette prosjektet er det blitt gjort et stort arbeid med musikkfaglig dokumentasjon av den nordsamiske salmesangtradisjonen. Så langt vi vet, er det første gang det er gjort et slikt faglig dokumentasjonsarbeid om samisk salmesang. For Samisk kirkeråd er dette arbeidet viktig for å vise at salmesangen er samisk tradisjonsmusikk. Vi må imidlertid presisere at vårt arbeid kun er en start. Arbeidet vi har gjort viser at det fortsatt er mye å gjøre. For det første er det et stort behov for å dokumentere den samiske salmesangtradisjonen. I tillegg er det behov for å gjøre et faglig arbeid med hvordan denne musikken skal noteres slik at den kan læres videre for eksempel ved utdanningsinstitusjoner.

2. Sivdnidit/sivdnideapmi (velsignelsespraksiser)

Det nordsamiske verbet *sivdnidit* betyr både å skape og å (vel)signe. Her brukes det i betydningen (vel)signe. Et alternativt begrep er *buressivdnidit* som kun brukes i betydningen velsigne. Selv om begrepene også benyttes i kirken, siktes det her til religiøse praksiser som ikke først og fremst er knyttet til kirkerommet og gudstjenesten, men til hverdags situasjoner. De kan praktiseres hvor som helst og av hvem som helst. Praksisene gjennomføres ved tanker, ord og/eller handlinger. Som eksempler kan nevnes at man kan sende en flyktig tanke for å velsigne noe eller noen, man kan be en bønn før man skal ut å reise, man kan korse seg eller skjære et kors i reinhornet etter slakt. Slike velsignelsespraksiser har vært brukt over hele det samiske området. Dette er fortsatt i dag levende praksiser i mange områder, der de blir videreført til neste generasjon, ofte gjennom i arbeid i primærnæringene og i forbindelse med jakt, fiske eller reise. De senere år er det gjort noe forskning på temaet, for det meste knyttet til reindriftssamisk miljø i indre Finnmark. Vi har derfor lite kunnskap om

fortsatt bruk av praksisene i andre samiske områder, slik som i sjøsamiske distrikt der fornorskningen hadde mye større effekt. Det er ulike oppfatninger om velsignelsespraksisene kun kan betraktes i en kristen kontekst. Selv om de fleste knytter dette til kristendommen, er det også de som ikke gjør det. Noen praksiser har likhetstrekk med tradisjoner praktisert av majoritetsbefolkningen, mens andre er spesifikt samiske. Flere av praksisene har klart kristent opphav, ofte fra katolsk kristendom, mens andre trolig har opprinnelse i den tradisjonelle samiske religionen. Dette må sees som uttrykk for en kulturell, religiøs tilpasning over lang tid, med innslag fra ulike kristne retninger, men med utgangspunkt i samisk virkelighetsforståelse. En holistisk tankegang ligger bak disse tradisjonene, der man vil leve i balanse, fred og harmoni med skaperen og det skapte, både mennesker og dyr, i denne verdenen og i den usynlige verdenen. Velsignelse av hus er tatt inn i Den norske kirkes liturgi, noe som vil si at man kan tilkalle en prest for å velsigne huset sitt. Det gjøres gjerne når man flytter inn i et hus eller hvis man opplever ufred i huset. Kirken har dermed tatt på alvor en levende samisk (og nordnorsk) tradisjon. Dette kan være med på å bevare denne religiøse praksisen. Samtidig kan det diskuteres om dette på sikt kan føre til at lekfolk som vanligvis utførte dette ritualet, slutter med det, at det blir overtatt av presten og den offisielle kirken. Det er behov for mer kunnskap om denne tradisjonen. I tillegg må det også arbeides med hvordan tradisjonen kan videreføres. Denne tradisjonen er viktig for å løfte frem et tankesett hvor mennesket lever på en måte som ikke skader natur og klima. Spesielt i dag hvor vi opplever en stor klimakrise og naturmangfoldet er truet, og det trengs tiltak for å nå bærekraftsmålene.

Litteratur:

Sjöberg, Lovisa Mienna (2018). Att leva i ständig välsignelse. Avhandling for graden ph.d. 2018. Teologisk fakultet. UiO-Universitetet i Oslo.

Johnsen, Tore (2020). The Contribution of North Sami Everyday Christianity to a Cosmologically-oriented ChristianTheology. Submitted to the Degree of Doctor of Philosophy, University of Edinburgh.

3. Lesing – helbredelsespraksiser

Tradisjoner knyttet til helbredelse har en lang historie i Nord-Norge, og har blitt brukt og brukes fortsatt både av samer, kvener og nordmenn. Men selv om praksisene ikke er spesifikt samiske, benyttes de i større grad av den samiske befolkningen enn den øvrige befolkningen. I tillegg viser forskning at personer som selv ikke identifiserer seg som samer, men som har samisktalende besteforeldre eller oldeforeldre, kjenner til tradisjonene og søker hjelp hos helbredere. Helbredelsestradisjonens sterke stilling i nord forklares gjerne med at det tok lang tid før man fikk leger og annet helsepersonell. I tillegg var det ofte lang og besværlig vei dit. Man måtte lære seg å berges på egenhånd. I nyere tid er det gjort mest forskning på temaet i kystsamiske områder i Troms og nordlige Nordland, der læstadianismen står sterkt. Både helbrederne og selve helbredelsespraksisene står her i en klar kristen kontekst. Likevel har dette ofte vært stemplet som trolldom og lefling med onde makter av utenforstående. Kontakt med helbredere har i stor grad vært holdt skjult for storsamfunnet, slik som for helsevesenet. Dette kan ha sammenheng med at Kvakksalverloven ble opphevet først i 2004. Det vanlige begrepet på helbredelsespraksisen er på norsk lesing eller læsing. Bønn til Gud er det sentrale. Noen lesere (helbredere) bruker også ulike hjelpemiddel, men Guds ord er sterkest. Selv om helbrederen er kristen, forventes det ikke at den som helbredes, er det. Dette ut fra en tankegang om at Guds ord virker uavhengig tro. Kunnskapene om helbredelsestradisjonene overføres fra generasjon til generasjon i hjemmet. Mor er ofte en sentral person her. Vanligvis skjer det ved at man som barn eller ungdom hører historier om helbredelse, eller selv blir tatt med til en helbreder.

Også ungdom og yngre voksne oppsøker i dag helbredere. Men noen helbredere påpeker at det i dag er færre unge som påtar seg oppgaven å være helbreder selv. Overføring av tradisjonen til yngre generasjoner har sammenheng med geografi og eventuell familierelasjon til helbredere. Folk i samiske bygder, der man selv er i familie med helbredere og der ens egen familie bruker helbredere, søker i større grad helbredere, enn andre. Folk som bor i byer, bruker helst helbredere ved alvorlig sykdom. På samme måte som velsignelsespraksisene er også helbredelsespraksisene knyttet til kristen tradisjon i en samisk kontekst. Begge tradisjoner utføres og videreføres til de neste generasjonene utenfor den institusjonaliserte kirken. Det må legges til at ikke alle samiske helbredere regner seg som kristne, slik som flere innenfor den nysjamanistiske retningen. Det behøves mer forskning på temaet. Særlig mangler det forskning på helbredelsespraksiser i sørsamisk, umesamisk og pitesamiske områder, der man ikke hadde læstadiansk påvirkning. Det samme gjelder også en del områder i Finnmark der læstadianismen står svakt i dag, men har hatt en sterkere posisjon tidligere.

Forsking: Larsen, Anette Langås (2012). *Fortællinger om læsing*. Masteroppgave i helsefag. Institutt for helse- og omsorgsfag. Det helsevitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.

Avslutning

For majoritetsbefolkningen har kirkens materielle og immaterielle kulturarv vært tettere innvevd i hverandre enn for samisk kirkeliv, eller for minoriteters kirkeliv. Historisk vet vi at det har vært lite rom for samiske språk eller kulturuttrykk i kirken. Dette gjelder også andre minoritetsspråk i Norge. Dermed har mye av troslivet til samene levd og utviklet seg i private arenaer. Innenfor hjemmet, siidaen eller i forsamlinger. Når Den norske kirke eller andre institusjoner nå skal søke å dokumentere, forske, bevare, verne og fremme denne kulturarven, er det viktig at man er bevisst på dette. Kunnskapen om denne kulturarven finnes ikke nødvendigvis i kirken som institusjon, men hos enkeltmennesker eller uformelle grupper. Det vil kreve tilnæringsmåter som viser ydmykhet, kunnskap og forståelse for historiens påvirkning på samisk kirkeliv. Det er viktig at man arbeider aktivt for å bygge tillit slik at kirken oppleves som en medspiller i arbeidet med bevaring og videreføring av denne kulturarven.

Med vennlig hilsen

Risten Turi Aleksandersen
Generalsekretær, Samisk kirkeråd

Siv Rasmussen
seniorrådgiver

Dokumentet er elektronisk godkjent og har derfor ingen signatur.

Mottakere:
Kulturrådet